

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 391:392.8-055.62(497.473)"18"

Prejeto: 20. 1. 2012

Tanja Gomiršek

univ. dipl. zg., višja kustosinja, Goriški muzej – Galerija Zorana Mušiča grad Dobrovo, Grajska cesta 9, SI-5212 Dobrovo v Brdih
E-pošta: grad.dobrovo@volja.net

Materialne razmere briških otrok v 19. stoletju

IZVLEČEK

V prispevku so na podlagi gradiva zapuščinskih razprav, ki vsebujejo podatke o umrlih odraslih osebah, njihovih družinskih članih in sorodnikih, imenovanjih skrbnikov kot tudi obračune stroškov vzdrževanja mladoletnih sirot, prikazane materialne razmere otrok v Goriških brdih v 19. stoletju. Obračuni skrbnikov mladoletnih sirot nas seznanijo s številom oblačil in stroški prehrane za otroke od rojstva dalje. Ob ugotovitvi, da zajamejo le bogatejši sloj prebivalstva Goriških brd, lahko trdimo, da je prevladujoči, revnejši del v obleko in prebrano otrok zmogel investirati bistveno manj, kot bi lahko sklepali ob analizi obranjenih in skrbniškemu uradu predloženih popisov. Družina v Brdih je bila gospodarska enota, katere poglobljena skrb je bila preživetje, zato so bili tako odrasli kot tudi otroci deležni racionalne porabe dobrin.

KLJUČNE BESEDE

skrbniški obračuni, otroštvo, obleka, prehrana, Goriška brda, 19. stoletje

ABSTRACT

MATERIAL CONDITIONS OF CHILDREN IN THE GORIŠKA BRDA IN THE 19TH CENTURY

The contribution depicts the material conditions of children in the Goriška Brda in the 19th century, on the basis of the materials of probate proceedings that contain data on the deceased adult persons, their family members and relatives, appointments of custodians, as well as cost accounts for the maintenance of minor orphans. The accounts of custodians of minor orphans acquaint us with the number of clothing items and cost of food for children since birth. Upon establishing that the data only cover the wealthiest stratum of the local population, we may argue that the largest and poorest segment of the population had a much smaller capacity to invest in children's clothing and food than it might be gathered from the analysis of censuses that have been preserved and submitted to the custody office. A family in the Goriška Brda was an economic unit whose primary concern was survival; therefore, both adults and children were allowed a rational use of commodities.

KEY WORDS

custodial accounts, childhood, clothing, nutrition, Goriška Brda, 19th century

Uvod

Goriška brda so najzahodnejša slovenska pokrajina, za katero so značilni številni griči in vpliv mediteranske klime. V novem veku so bila mejno področje med nemškimi cesarstvom in Beneško republiko. Leta 1813 so briške vasi upravno združili in jih vključili v dve glavarstvi v okviru Avstrijskega Primorja.¹ Na vzhodu jih od ostalega slovenskega ozemlja loči reka Soča, kar je Brda v gospodarskem oziru navezovalo na bližnja mesta Gorico, Krmin in Čedad. Večina posesti je bila v rokah plemiških družin ter cerkvenih ustanov in njenih bratovščin, ki so zemljišča dajale v zakup. Usmeritev v vinogradništvo, ki je bilo glavni vir dajatev, je pogojevala nizek donos ostalih pridelkov, s katerimi so se prebivalci preživljali. Skromni donos so prebivalci dopolnjevali s prodajo sadja v bližnja in oddaljenija mesta, kot je bil razvijajoči se Trst, s tovarništvom in tihotapljenjem.² V 2. polovici 19. stoletja pa se je poleg splošne modernizacije kmetijstva na manjših kmetijah začela v večjem obsegu razvijati množica obrti, s katerimi so dopolnjevali družinski dohodek.

Uporabljeni viri in metodologija raziskave

V svoji raziskavi sem na podlagi gradiva zapuščinskih razprav³ (Ventilazioni ereditarie) poskušala

osvetliti nekatere segmente iz življenja otrok v 19. stoletju. Gradivo, ki ponuja sicer bogat vpogled v materialno kulturo kmečkega prebivalstva, je s svojimi podatki o umrlem, njegovih otrocih, zakoncu in drugih sorodnikih zanesljiv vir za preučevanje socialne in družbene zgodovine. Za zgodovino otroštva so poleg zapuščinskih razprav uporabni sklepi skrbniškega urada, ki jim je določal skrbnike, poročila o stanju dediščine, vzgoji in reji otrok, obračuni stroškov njihovega vzdrževanja ter dovoljenja za spregled starosti.⁴ Ob izbiri načina obdelave in interpretacije podatkov sem si izbrala tako kvantitativno metodo kot kvalitativni način obdelave, kar mi omogoča razmeroma majhno preučevano območje. Kot sekundarne vire sem uporabila pričevanja, zapisana v Terenskih zvezkih Slovenskega etnografskega muzeja, t. i. Orlove ekipe iz leta 1953, ki je od 1. do 31. avgusta obdelovala Brda,⁵ ter pričevanja, ki jih je na terenu zapisal etnolog Karel Plestenjak in jih hrani Goriški muzej. Z vidika Braudelovega dolgega trajanja, po katerem se mentaliteta z zamikom odziva na spremenjene gospodarske in družbene okoliščine, pa sem v pomoč pri interpretaciji pritegnila tudi omembe, ki se nanašajo na materialno in duhovno kulturo, povezano z vzgojo in nego otrok in so nastale v času po prvi svetovni vojni. Preučevano nekoč⁶ enotno območje Goriških brd vključuje vasi Brestje, Hum, Dolnje in Gornje Cero-

Družinska slika pred hišo Terkučevih v Gornjem Cerovem na dan prvega obhajila leta 1910. Fantje so takrat ponavadi dobili svoj prvi klobuk. Le premožnejše družine so ga kupile mlajšim otrokom, na kar so bili ti ponosni (fototeka GM).

¹ Marušič, Brda in državne meje, str. 123.

² Panjek, O mejnosti, str. 167.

³ Izraz navaja Zbirka avstrijskih zakonov v slovenskem jeziku (str. 22).

⁴ ODZ, str. 98, § 252.

⁵ Sosič, Terenska ekipa, str. 345.

⁶ Ozemlje leži danes v dveh državah: Sloveniji in Italiji.

*Družina Simčič – Miščevi iz Kozane na dan prvega obhajila dveh hčera.
Otroci so oblečeni v praznja oblačila, najmlajši fantek France,
ki sedi materi v naročju, nosi krilce (fototeka GM).*

vo, Kojsko, Oslavje, Pevma, Snežatno, Števerjan, Šentmaver in Podsabotin, za katere je med letoma 1820 in 1840 ohranjenih 449 aktov zapuščinskih razprav.⁷

Družbeni in socialni okvir

Za družbo starega režima⁸ je bilo značilno pogosto srečanje s smrtjo otrok, ostarelih, pa tudi odraslih dela zmožnih članov skupnosti.⁹ V 1. polovici 19. stoletja je v JV Brdih od 419 primerov smrti očeta ali matere v 128 primerih zabeležena prisotnost mladoletnih otrok. V 63% primerov je mladoletnim umrl oče, v 30% mati, v 7% primerov pa sta mladoletnim umrla oba roditelja. Smrti odraslega posameznika je sledila zapuščinska razprava, katere namen je bil ugotavljanje višine dediščine, pravna predaja legalnemu dediču ali dedičem ter skrb za mladoletne otroke,¹⁰ ki so jim določili skrbnika. Skrbnik je upravljal s sirotino dediščino, jo preživljal in vzgajal, zato mu je pripadal del dohodka varovančevega premoženja. Skrbnik je bil za dobro opravljeno službo plačan iz prihranjenih letnih dohodkov varovanca.¹¹ Skrbnik, ki je majhno

premoženje mladoletnega ohranil v enakem obsegu, pa je bil ob koncu skrbništva nagrajen s primernim plačilom.¹²

Glede na socialno strukturo prebivalstva Brd pa takih primerov ni bilo veliko, saj je bilo v Dolnjem in Gornjem Cerovem, na primer, kar 23,5% družin polzakupnikov¹³ in 58,8% družin zakupnikov,¹⁴ v vaseh Hum, Kojsko, Brestje in Snežatno pa 33,3% družin polzakupnikov in 56% družin zakupnikov.¹⁵ Te družine so bile navadno zelo revne in obremenjene z dolgovi, kot opisujejo elaborati franciscjskega katastra.¹⁶ Letni obračuni skrbnikov, še zlasti mater mladoletnih otrok z znatnim očetovim dednim deležem, ki natančno zabeležijo stroške za vsakodnevno prehrano, gretje, obleko in varstvo svojih lastnih otrok, nas seznanijo s podatki o materialni kulturi, povezani z otroštvom. Pri tem je treba opozoriti na nevarnost, da postavimo današnje standarde socialne duševne nege otrok kot »naravne«, kulturno in časovno nezaznamovane, ter minule

⁷ ASG, Ventilazioni ereditarie, 83–87.

⁸ S terminom stari režim je mišljeno obdobje predindustrijske družbe v Evropi.

⁹ Verginella, *Družina*, str. 25; Hudales, *Od zibeli*, str. 105.

¹⁰ *Zbirka avstrijskih zakonov*, str. 22–131.

¹¹ ODZ, str. 103, § 266.

¹² ODZ, str. 103, § 267.

¹³ Zakupniki so bili kmetje, ki so od lastnika na podlagi sklenjene pogodbe prevzeli kmetijo ter zanjo plačevali najemnino. Polzakupniki so poleg lastne kmetije, ki je bila za preživljanje družine premajhna, imeli v najemu še posamezne kose obdelovalnega zemljišča, gozda, travnika, nekateri pa tudi hišo.

¹⁴ ASG, Catasto teresiano, Cerou inferiore, 4.

¹⁵ ASG, Catasto teresiano, Quisca, 6.

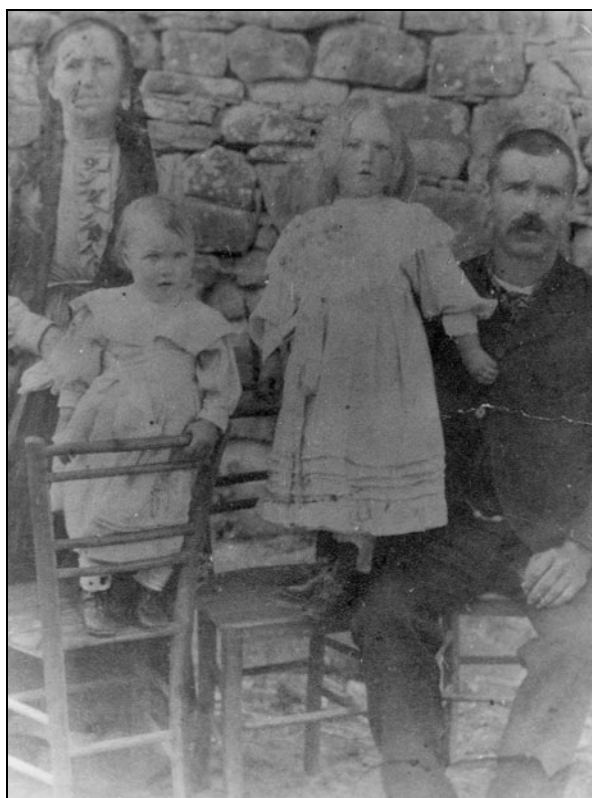
¹⁶ ASG, Catasti sec. XIX-XX, Elaborati 15, 66, 69; AST, Elaborati catastali, 678.

družinske odnose merimo po njih.¹⁷ Treba jih je interpretirati¹⁸ v luči takratnih družbenih in gospodarskih razmerij in z njimi povezane mentalitete.

Materialne razmere

Skrbniki so morali najmanj enkrat letno predložiti obračun dohodkov in stroškov vzdrževanja. To je bilo še posebej zahtevano pri dediščinah, kjer so bili dohodki višji od stroškov vzdrževanja.¹⁹ Ob sumu skrbniškega urada, da varuhi nezakonito posegajo v mladoletnikovo premoženje in ga uporabljajo, so bili ti pozvani, naj predložijo obračune dohodkov in stroškov. Ti so obsegali stroške prehrane, varstva in obleke. Iz predloženih stroškov v aktih zapuščinskih razprav lahko razberemo, da so dojenčke tako kot drugje po slovenskem ozemlju²⁰ do 1. leta oblačili v srajčko in plenice ter jih zavili s povojem.²¹ O problematiki zaradi povojev negibnih dojenčkov je bilo v preteklosti že veliko napisanega.²² Imobilizacijo poleg takratnega vrednostnega sistema²³ lahko interpretiramo kot zaščito otroka pred neželenimi padci, ognjem,²⁴ ki je vedno gorel v kuhinji na ognjišču, in prepihom. Zlasti v času delovnih konic, ko je bila mati preobremenjena z delom, je otroka lahko odlagala v bližino, kjer je delala.

V popisu stroškov vzdrževanja Jožefe Komjanc od junija 1834 do junija 1835 je zapisan nakup štirih povojev v vrednosti 2 goldinarjev, šestih plenice v vrednosti 1 goldinarja in 30 krajcarjev ter dveh srajčk v vrednosti 55 krajcarjev.²⁵ Z današnjega vidika za novorojenčka majhna količina perila je bila za takratne razmere razkošna. Terenski zapiski Šarfove²⁶ in Makarovičeve pričajo, da so matere konec

Družina Dornik leta 1904: oče Ivan, stara mama Marjana, Marija in Viktorija v značilnem otroškem oblačilu – krilcu (fototeka GM).

19. stoletja običajno imele 2 do 4 plenice.²⁷ Tudi Zorka Podveršič²⁸ se spominja pripovedovanja matere Ivane Florjančič, da so ženske imele za otroka 2 plenice in 2 povoja, ki so jih menjale ter po večkratni uporabi izmehično oprale. Še v času po prvi svetovni vojni nekatere ženske niso zmogle kupiti nobenih posebnih kosov oblačil za novorojenčke, tako da so jih zavile kar v srajco in predpasnik.²⁹ Prav tako ne smemo higijene novorojenčka in njegovih oblačil meriti z našimi merili. Že količina prej navedenega perila Jožefe Komjanc iz premožne družine bi težko zadoščala, da bi bilo izpolnjeno naročilo kojščanskega župnika, naj matere pazijo, da so otroci vedno snažni in da jih ne smejo pustiti ležati v vlažni postelji.³⁰ Ob takem načinu previjanja so pogosta vnetja v Brdih zdravili s črvojedino – moknatimi ostanki lesa, ki so ga razjedli črvi.³¹

Dajanje otrok k dojiljam, značilno za kmečko družbo južne Evrope,³² v Brdih ni bilo v navadi. Dojenje je moralo po pravilih trajati dve leti in

¹⁷ Seider, *Socialna zgodovina družine*, str. 35.

¹⁸ Poleg strukturalnih in statističnih analiz, ki bi jih lahko imenovali »objektivne«, je treba vključiti tudi posebnosti, svojskosti družinskega življenja in norm v različnih časovnih obdobjih ter v različnih razredih in kulturah (Medick in Sabean, *Interest & emotion*, str. 9).

¹⁹ V ostalih primerih so bili lahko na zapustnikovo željo ali z odlokom varstvenega skrbništva tega oproščeni (ODZ, str. 93, § 238).

²⁰ Puhar, *Prvotno besedilo življenja*, str. 55–60.

²¹ Iz zapiskov Orlovih ekip je razvidno, da so otroke do starosti enega leta povijali v povoje. Navada se je opuščala v času neposredno po drugi svetovni vojni, ko so otroke s povojem povijali do krsta. Drugi so takrat povijali le predel trebuha (SEM, Lipicer 1953).

²² Šarf, *Porod in nega dojenčka*; Makarovič, *Oblačilna kultura kmečkega prebivalstva*; Aries, *Otrok in družinsko življenje*; Heywood, *A history of childhood*; Puhar, *Prvotno besedilo življenja*; Pellis, *L'infanzia*.

²³ Otroka so povijali, da bo imel ravno držo, da ne bo rahitičen (poročevalka Darinka Sirk, rojena 5. 2. 1928).

²⁴ Otroci so zaradi nezaščitenih odprtih ognjišč pogosto tudi umrli. O nesrečah v 2. polovici 19. stoletja poroča časopisje (*Primorac*, 30. 3. 1894, tečaj II, št. 7, *Soča*, 4. 4. 1908, tečaj, XXXVIII, št. 41).

²⁵ ASG, Ventilazioni ereditarie, 86, inv. 393.

²⁶ Šarf, *Porod in nega dojenčka*, str. 347.

²⁷ Puhar, *Prvotno besedilo življenja*, str. 118.

²⁸ Poročevalka Zorka Podveršič, rojena 15. 5. 1924.

²⁹ SEM, Lipicer 1953.

³⁰ ŽU Kojško, Pridige 5. 5. 1901–1. 5. 1904, str. 2.

³¹ GM, Nikolavčič 1958.

³² Guttormsson, I rapporti, str. 360.

Trigeneracijska družina Vendramin iz Gonjač pred prvo svetovno vojno (fototeka GM).

otrok, ki je bil odstavljen pred dopolnjenim prvim letom, je le redko preživel.³³ Matere v Brdih so otroke dojile same. Stroški za dojiljo se pojavljajo le v primeru materine smrti ob porodu ali kmalu po njem. Ko je mesec dni po porodu umrla Marijana Lenardič, je oče malega Antona za 10 mesecev oddal dojilji. Oče je iz ženine dediščine v vrednosti 290 goldinarjev dojilji plačal 30 goldinarjev³⁴ in ji kot nagrado ob koncu 10-mesečnega dojenja kupil par rjuh, vrednih 4 goldinarje.³⁵ Upadanje smrtnosti otrok so pogosto povezovali z razvojem zdravstva in higiene.³⁶ Nič manj pomemben se mi ne zdi razlog, da je visoka smrtnost otrok v 1. polovici 19. stoletja povezana tudi s količino in vrsto prehrane bodisi matere, ki zaradi lakote ni imela dovolj mleka, bodisi majhnega otroka, ki poleg ali pa namesto mleka ni imel ustrezne hrane. Drugi pomemben razlog je bila odsotnost starih staršev, ki so bili že mrtvi³⁷ ali pa nezmožni, da bi pazili na majhnega otroka.³⁸ Te

pomoči so bile matere deležne z višanjem starostne meje in demografskim porastom konec 19. stoletja, ko so pretežni del življenja preživele v družbi starejše generacije.

Prehrana

Glede na popise franciscejskega katastra, ki evidentirajo število goveje živine, lahko rečemo, da vsak otrok po preteku dojenja ni bil deležen kravjega ali drugega mleka.³⁹ Prehrana kmečkega prebivalstva je bila tako kot drugod po Evropi⁴⁰ sestavljena iz pridelkov pretežno rastlinskega izvora.⁴¹ To je bilo v Brdih še prehodno obdobje, ki je spomladi beležilo pojav lakote.⁴² Glede na rodovitnost območja in ugodno klimo se je pomanjkanje hrane

³³ Flandrin, *Družina*, str. 185.

³⁴ Izjemen je že omenjeni primer Jožefe Komjanc, rojene 12. 6. 1834, ki je bila za 11 mesecev oddana v rejo dojilji Katarini, ženi Valentina Planiščka. Jožefa se je rodila 2 meseca po smrti očeta, grajskega oskrbnika Luke Komjanca. Manj kot mesec dni po njenem rojstvu je umrl dobro leto star bratec Anton. Mati je zaradi pomanjkanja mleka ni mogla dojiti. Stroški za dojiljo so znašali 3 goldinarje mesečno, kar je skupaj zneslo 33 goldinarjev (ASG, Ventilazioni ereditarie, 86, inv. 393).

³⁵ ASG, Ventilazioni ereditarie, 84, inv. 97.

³⁶ Flandrin, *Družina*, str. 181.

³⁷ Iz analize poročne matične knjige za briške vasi v Kožbanskem kotu je za obdobje od 1825 do 1848 razvidno, da je imelo ob poroki manj kot 50% ženinov še živega očeta (Gomiršek, Delo in položaj žensk, str. 348).

³⁸ Barbagli (*Sotto lo stesso tetto*, str. 459) navaja, da so bile ženske v sestavljenih družinah deležne pomoči tašč in svakinj.

Zanimiva je tudi misel, da so bile poleg starih staršev ali hlapcev in dekel močan socializacijski faktor starejše sestre, ki so pazile na mlajše (Mitterauer; Seider, *Vom Patriarchat*, str. 95).

³⁹ Od 135 družin v Gornjem in Dolnjem Cerovem elaborat navaja: 52 volov, 87 krav, 18 telet, 106 ovc, 70 prašičev, 2 konja in 5 oslov (ASG, Catasti sec. XIX-XX, Elaborati 15). V Števerjanu je 181 družin imelo: 82 volov, 101 kravo, 26 telet, 200 ovc in 110 prašičev (ASG, Catasti sec. XIX-XX, Elaborati 66). Poleg majhnega števila goveje živine je v elaboratih zapisano, da je trg v Gorici dokaj blizu in tu prebivalci kupujejo, kar potrebujejo, ter prodajajo zelenjavo s svojih vrtov, kakšno butaro drv, v glavnem pa mleko in sadje.

⁴⁰ Segalen, *Le condizioni materiali*, str. 64.

⁴¹ Sarti, *Europe at home*, str. 176.

⁴² Leta 1894 rojeni poročevalec Berto Nikolavčič iz Cerovega je etnologu Goriškega muzeja Karlu Plestenjaku povedal, da je bila za otroke zelo dobra jed, imenovana *vržoŝ*. Pripravili so jo tako, da so iz koruzne moke skuhalih močnik, mu dodali sladko zelje in krompir ter vse zabelili z ocvirki (GM, Nikolavčič 1958).

malo ublažilo z nabiranjem užitnih poganjkov in zelišč, kar pa je težko zadoščalo za potrebe doječe matere ali majhnega otroka. Iz katastrof je razvidno, da so se prebivalci pretežno prehranjevali z repo,⁴³ koruzo,⁴⁴ fižolom, ječmenom in drugo zelenjavo, svinjsko mastjo, oljčnim oljem, svinjskim ter redko govejim mesom in vinom.⁴⁵ Vino se kot strošek vzdrževanja oziroma del vsakodnevne prehrane omenja pri otrocih družine Graunar. Presenetljivo je, da je 9-letna Franciška⁴⁶ dobila dnevno za 3 krajcarje vina. Njeni 16-letna sestra Uršula⁴⁷ in 14-letna Tereza⁴⁸ sta ga dobili dnevno za 4 krajcarje, enoletni bratec Ivan⁴⁹ pa za krajcar.⁵⁰ Za Brda je bila v tem obdobju značilna izrazita usmerjenost v vinogradništvo in vino je bilo, kot v srednjem in novem veku,⁵¹ del vsakodnevne prehrane. Kvalitetnejše vino so pili le ob praznikih in težjih kmečkih delih, sicer pa so pili manj cenjeno prešanino,⁵² rdeče vino⁵³ ter odcedek drožja, imenovan sače,⁵⁴ z

nižjo alkoholno stopnjo, ki so ga mešali z vodo. Na mešanje vode z alkoholom, ki ima razkuževalni učinek, lahko gledamo tudi z drugega vidika. V poletnih mesecih, ko je bilo v Brdih povsod pomanjkanje vode, je vino lahko preprečevalo trebušna obolenja, ki kljub temu niso bila redka. V drugi polovici 19. stoletja v Brdih opazimo obrat v gledanju na porabo vina za pijačo otrok. To lahko pripišemo razvoju medicinske znanosti,⁵⁵ ki se začne oglašati in opozarjati na posledice, ki jih ima pitje vina na otroke. V tej luči moramo gledati na pridigo župnika v Kojskem, ki leta 1904 starše opozarja: *Hrana mora biti zdrava in starosti primerna. Nikdar ne smejo matere otroku v prevročem stanu ali pa morda ne preveliki jezi dajati hrane. Kolikokrat se je že godilo, da so otroci materam v naročju mrtvi ostali, ker so jim namesto zdrave hrane strupa dali. Opojnih pijač vina ali žganja ne sme se nikdar dajati otrokom. Take pijače so otrokomstrup in seme nezmernosti.*⁵⁶

⁴³ Omenja se jed iz dvakratne količine skisane sesekljane repe in zeljnih listov, imenovana *bisc* (ASG, Catasti sec. XIX-XX, Elaborati 66).

⁴⁴ Koruzo so pretežno uporabljali za pripravo polente in pogače, kot gostilo jedem in redko kot kvašen kruh.

⁴⁵ Ker so zakupniki navadno vse vino kot plačilo najemnin in prevozov z živino oddali gospodarjem ali gostilničarjem, so ga nato od njih kupovali. V elaboratu franciscejskega katastra je zabeleženo: *Vina popijejo več moški kot ženske ali otroci-mladina. V skupnosti Števerjan so moški na leto popili 2 kvinča vina, ženske in mladina 2/3 kvinča* (ASG, Catasti sec. XIX-XX, Elaborati 66). V šentmavrski skupnosti so zapisali, da moški letno popijejo 2 vedri belega vinskega cveta iz ravnine in 2 vedri črne prešanine. Ženske in mladeniči so letno popili ½ vedra belega vinskega cveta in vedro črne prešanine (ASG, Catasti sec. XIX-XX, Elaborati 69).

⁴⁶ Četrtorojena Franciška Graunar, rojena 13. 9. 1814, je dobila dnevno (vključno z drvni in delom) za 3 krajcarje kruha, 3 krajcarje vina, kosilo v vrednosti 3 krajcarjev in večerjo za 2 krajcarja. Dnevni strošek prehrane je znašal 11 krajcarjev, letni pa 66 goldinarjev in 55 krajcarjev (ASG, Ventilazioni ereditarie, 83, inv. 6).

⁴⁷ Dnevni strošek prehrane za Uršulo Graunar, vključno z drvni in delom, je bil: za 3 krajcarje kruha, 4 krajcarje vina, kosilo za 3 krajcarje in večerja za 3 krajcarje. Dnevni strošek je bil 13 krajcarjev, letni pa 79 goldinarjev in 5 krajcarjev (ASG, Ventilazioni ereditarie, 83, inv. 6).

⁴⁸ Stroški za prehrano so bili enaki kot pri Uršuli (ASG, Ventilazioni ereditarie, 83, inv. 6).

⁴⁹ Za najmlajšega Ivana Graunarja, rojenega 14. 7. 1822, je bila vrednost dnevne prehrane (vključno z drvni in delom) sledeča: kruh v vrednosti 2 krajcarja, vina za 1 krajcar, kosilo v vrednosti 2 krajcarja, večerja v vrednosti 1 krajcarja, torej dnevno 6 krajcarjev, letno 36 goldinarjev in 30 krajcarjev (ASG, Ventilazioni ereditarie, 83, inv. 6).

⁵⁰ ASG, Ventilazioni ereditarie, 83, inv. 6.

⁵¹ Panjek, *La vite*, str. 5.

⁵² Prešanina belega vina je imela rožnato barvo in okus po lesu, njena cena pa je bila za 1/3 nižja od vinskega cveta (ASG, Catasti sec. XIX-XX, Elaborati 66).

⁵³ Črno vino z njiv je bilo zaradi malo sonca trpko, rezno in malo obarvano, vendar se je ohranjalo dlje kot tisto z gričev. Ni pa se moglo primerjati z vini iz Furlanije. To vino so porabili prebivalci (ASG, Catasti sec. XIX-XX, Elaborati 66).

⁵⁴ Drožje so dali v vrečo, jo obesili in pustili, da se je tekočina odcedila. Tekočino so potem pili mešano z vodo in to so

Štefan Kumar iz Kojskega s hčerama Ano in Marijo ter sinom Gabrijelom (zadaj v krilcu) leta 1899. Žena je po sinovem rojstvu odšla za dojljo v Aleksandrijo (fototeka GM).

bile tako imenovane sače (poročevalec Bruno Podveršič, rojen 4. 2. 1926).

⁵⁵ Makarovič, *Zdravstvena kultura*, str. 519.

⁵⁶ ŽU Kojsko, *Pridige* 5. 5. 1901–1. 5. 1904, str. 2.

Obleka – javni kazalec socialnega statusa

Velike razlike so bile med številom oblek iz družin zakupnikov in revnih družin posestnikov na eni ter družin premožnih posestnikov na drugi strani.⁵⁷ V drugem letu življenja so deklince nosile naglavno kapico, srajčko, nogavičke, lesene cokle in ruto, v bogatejših družinah lahko že oblekico in čevljičke.⁵⁸ Podobno je bilo pri fantih, ki so tako kot deklince do starosti 3 ali 4 let⁵⁹ nosili srajčko, imenovano *krilce*, le da so imeli v premožnih družinah lahko že hlače in srajco.⁶⁰ Oblačila so bila navadno predelana iz oblek starejših bratov in sester ter umrlih staršev. Glede na majhno število oblačil in podatke iz inventarjev lahko sklepamo, da so za otroke in mladostnike velikokrat predelali oblačila umrlih staršev.⁶¹ Še v času med obema vojnama je na primeru družine zakupnika zapisano, da so otroci nosili krilca in se niso imeli v kaj preobleči. Zvečer jim jih je »nona« ali mati oprala in čez noč posušila,

da so se zjutraj lahko oblekli.⁶² Na socialno distinkcijo v primeru nošenja čevljev ter kroja in materialov srajčke in obleke, ki jih imajo navadno le otroci bogatih, opozorita tudi Puharjeva⁶³ in Makarovičeva.⁶⁴ Obleka je bila kot pokrivalo telesa najbolj oseben in hkrati, glede na zunanji videz (kot pokazatelj socialnega statusa), tudi javen del materialne kulture.⁶⁵

Ob uvajanju šolske obveznosti je bil eden od vzrokov izostankov v zimskem času pomanjkanje čevljev.⁶⁶ Tudi v družini opisanega posestnika Obljubka so še v času pred drugo svetovno vojno pazili na obutev in si čevlje obuli le malo pred cerkvijo ali plesiščem.⁶⁷ Otroci premožnih družin so dobili

⁵⁷ V tretjem letu Jožefe Komjanc so zabeležili stroške za naslednje obleke: za zimsko obleko (blago in šivanje) v vrednosti 1 goldinar 30 krajcarjev, za srajco v vrednosti 30 krajcarjev, za par nogavic v vrednosti 15 krajcarjev, par škorenjčkov v vrednosti 36 krajcarjev in ovratno ruto, vredno 10 krajcarjev. Najmlajšemu Ivanu, staremu 2 leti, je mati kupila 2 novi srajci po 25 krajcarjev, skupaj 50 krajcarjev, 2 obleki, ena poletna in ena zimska iz že rabljenega blaga (predelani po 30 krajcarjev ena, kar je znašalo 1 goldinar) in par škorenjčkov, vrednih 30 krajcarjev (ASG, Ventilazioni ereditarie, 86, inv. 393).

⁵⁸ V predloženih stroških za Jožefo Komjanc so našteje 4 naglavne kapice, vredne 40 krajcarjev, 2 oblekici, vredni 1 goldinar 50 krajcarjev, 2 srajci, vredni 1 goldinar, 2 para nogavic, vredna 20 krajcarjev, 2 para čevljičkov, vredna 40 krajcarjev, in ovratna ruta, vredna 10 krajcarjev (ASG, Ventilazioni ereditarie, 86, inv. 393).

⁵⁹ SEM, Vendramin 1953.

⁶⁰ Ivan Graunar je nosil 2 srajci, predelani iz že rabljene obleke, po 10 krajcarjev, kar je skupaj znašalo 20 krajcarjev, 2 obleki, predelani iz že rabljenega blaga, po 15 krajcarjev ena, kar je skupaj znašalo 30 krajcarjev (ASG, Ventilazioni ereditarie, 83, inv. 6).

⁶¹ Navajam le tri primere: V poročilu o stanju dediščine po pokojni materi Marijani Figel, rojeni Vuga, je zapisano, da so premičnine (obleke) iz dediščine v vrednosti 16 goldinarjev porabili za obleke sedmih mladoletnih otrok (ASG, Ventilazioni ereditarie, 83, inv. 10). Dediščina po pokojni Marijani Lenardič, rojeni Rožič, je znašala 280 goldinarjev. Obe hčeri sta živeli z očetom varuhom in se izučili v gospodinjstvu. Ker je bil pokojničin mož Kristjan Lenardič, zakupnik grofov Coronini iz Kojškega, brez vsakršnega premoženja, je skrbniškemu uradu poročal, da bodo premičnine (obleke) iz dediščine v vrednosti 52 goldinarjev 17 krajcarjev uporabljene za obleko mladoletnih otrok (ASG, Ventilazioni ereditarie, 83, inv. 49). Prav tako je vdovec Valentin Druška skrbniškemu uradu 23. septembra 1812 poročal, da sedaj 16-letna hčerka Katarina živi z njim ter da je dediščina po materi, razen dveh oblek manjše vrednosti, ki jih je mladoletna porabila zase, obranjena še v celoti (ASG, Ventilazioni ereditarie, 83, inv. 85). Obleka je bila tudi v 19. stoletju trajna dobrina. O zapuščanju rabljenih oblačil odraslih plemičev sorodnikom in otrokom v 1. polovici 18. stoletja glej: Štuhec, *Besede, ravnanja*, str. 47.

Zvonko Princič iz Gornjega Cerovega julija 1921 nosi suknjič, ki je sešit tako, da ga bo lahko nosil še več let (fototeka GM).

⁶² Keršič, Kolon in gospodar, str. 105.

⁶³ Puhar, *Prvotno besedilo*.

⁶⁴ Makarovič, Oblačilna kultura, str. 273–287.

⁶⁵ Segalen, Le condizioni materiali, str. 78.

⁶⁶ Puhar, *Prvotno besedilo*, str. 116.

⁶⁷ Keršič, Kolon in gospodar, str. 115–116.

Tri generacije družine Terkuč iz Gornjega Cerovega. Mala deklica nosi obleko, podobno odrasli noši (fototeka GM).

svojo praznično obleko v starosti 4 let, iz česar se da sklepati, da so takrat začeli obiskovati vaško cerkev.⁶⁸ To pa ne velja za družine zakupnikov, saj Keršičeva zapiše, da zaradi preslabe obleke niso

redno hodili v cerkev, pa tudi v šolo ne.⁶⁹ Z obleko se je več ukvarjal višji kmečki sloj, kjer je bilo nekaj razkošja pri moški opravi in ženskih oblekah statusni simbol. Bogata praznja obleka premožnih kmetov je ustrezala normam tedanje stanovske družbe, ni pa bila reprezentativna za večino kmečkega prebivalstva.⁷⁰ To lahko vidimo na primeru stroškov za vzdrževanje otrok umrlega grajskega oskrbnika Luke Komjanca iz Števerjana. Mati je 7-letni Katarini za bivanje in pouk učiteljici v Gorici plačevala 11 goldinarjev letno in skoraj enako vsoto (11 goldinarjev 34 krajcarjev) je porabila za njeno garderobo, ki so jo sestavljale: poletna obleka (blago in šivanje) v vrednosti 1 goldinar 30 krajcarjev, 2 predpasnika v vrednosti 28 krajcarjev, 2 para nogavic, vrednih 30 krajcarjev, 2 para škorenjčkov v vrednosti 1 goldinar 10 krajcarjev, 2 srajci v vrednosti 1 goldinar 40 krajcarjev, 2 zimski obleki (blago in šivanje), vredni 5 goldinarjev 40 krajcarjev, in 2 ovratni ruti, vredni 20 krajcarjev.⁷¹ Bogatejše družine, ki so predstavljale vzor za druge sloje, so se že v 1. polovici 19. stoletja v praznji obleki zgledovale po meščanski noši. Tako so tudi drugi, nižji sloji polagoma začeli uporabljati tak slog oblačenja. Na prelomu 19. stoletja je župnik v Kojsem svojo pridigo posvetil prav obleki. V njej je, podobno kot Rutar, opazal vse večji vpliv mestnega sloga oblačenja na kmečko prebivalstvo in zagovarjal tradicionalne stanovske razlike: ... Dober kristjan tudi napravi se ob Gospodovih dnevih čedno in stanu primerno in ponižno ... Vse graje vredno bi bilo prihajati pred Kristusa v cerkev v usakdanji nesnažni obleki, pa veliko graje vredniše je prihajati pred Kristusa v cerkev z gizdavo in nečimerno obleko, v čemur se posebno osebe ženskega spola premnogokrat pregrešijo. Nespodobno bi bilo, ko bi osebe možkega spola s pokrito glavo prihajale v cerkev; ali še nespodobniše je, če osebe ženskega spola, posebno dekleta v cerkev prihajajo z golimi in ostudno počesanimi glavami ... Vsako dekle z v rogove zavihanimi lasmi in z golo glavo v cerkev prihaja, daje si samo sebi prav malo priporočljivo spričevalo. Če že hoče kako dekle s svojo zunanostjo se priporočevati osebam družega spola, če že hoče svetu po sili dopasti, naj se ponižno oblači in kolikor se da gladko čese, in zagotovim, da bo pred svoj namen doseglo, kakor pa z neprimerno obleko in razčesanimi glavami. Ob enem pa tudi opomnim, da kar je eni mestni gospici primerno in dostojno, je za kmečko dekle nedostojno in smešno. In kar je za kmečko osebo lepo, je za gosposko neprimerno.⁷²

⁶⁸ Štiriletna Franciška Karolina Komjanc, rojena 9. 7. 1831, je dobila naslednja oblačila: 2 poletni obleki (blago in šivanje), vredni 2 goldinarja 50 krajcarjev, 2 srajci v vrednosti 1 goldinar 30 krajcarjev, 2 para nogavic, vredna 30 krajcarjev, 2 para škorenjčkov, vredna 1 goldinar 10 krajcarjev, ovratno ruto v vrednosti 10 krajcarjev in 2 zimski obleki (blago in šivanje), vredni 4 goldinarje 40 krajcarjev. Skupna vrednost vseh oblačil je bila 10 goldinarjev 50 krajcarjev (ASG, Ventilazioni ereditarie, 86, inv. 393). Garderobo 4-letnega Petra Luke Komjanca je sestavljala: celotna poletna obleka (hlače in suknjič za vsak dan) v vrednosti 1 goldinar 43 krajcarjev, enaka praznična obleka v vrednosti 2 goldinarja, kapa v vrednosti 1 goldinar 10 krajcarjev, 2 para škorenjčkov v vrednosti 1 goldinar 10 krajcarjev, 2 para nogavic, vrednih 30 krajcarjev, 2 srajci, skupaj vredni 2 goldinarja 30 krajcarjev, ovratna ruta v vrednosti 10 krajcarjev in zimska obleka v vrednosti 2 goldinarja 30 krajcarjev. Skupna vrednost njegovih oblačil je bila 8 goldinarjev 28 krajcarjev (ASG, Ventilazioni ereditarie, 86, inv. 393).

⁶⁹ Keršič, Kolon in gospodar, str. 103.

⁷⁰ Rösener, Kmetje, str. 186.

⁷¹ ASG, Ventilazioni ereditarie, 83, inv. 6.

⁷² ŽU Kojško, Pridige 5. 5. 1901–1. 5. 1904, str. 317–321.

Krščenka (fjoca) pošilja botri Magdaleni Pahor iz Kojškega v spomin svojo fotografijo. Pahorjevi so bili premožna družina, ki je imela v času pred prvo svetovno vojno edina v Brdih pekarno in trgovino (fototeka GM).

Iz analize inventarjev, ki popisujejo sestavo bale, v kateri so bile obleke in perilo, ki so ga zapuščale ženske, in seznamov oblačil v lasti umrlih moških je jasno razvidno, da niti otroci niti odrasli niso nosili spodnjega perila v današnjem pomenu (mišljene spodnje hlače, majica in nedrček, kombineža). Edini kos s tem imenom je kombineža, ki so jo začela nositi bogatejša mlada dekleta v starosti okoli 17 let⁷³ in se omenja tudi v redkih popisih bale. Sar-

tijeva razloži, da je bila srajca tudi del spodnjega perila⁷⁴ in da je bila njena belina kazalec higiene oziroma čistoče.⁷⁵ Ta kos srečamo v vseh inventarjih,⁷⁶ pa tudi pri seznamih stroškov za otroška oblačila. V terenskih zapisih Orlovih ekip leta 1953 srečamo zapise, ki omenjajo začetke nošnje spodnjega perila konec 19. stoletja.⁷⁷ Iz zapiskov je razvidno, da se začetkov uvajanja spodnjega perila niso spominjali mlajši poročevalci in tisti iz bogatejših družin, pri katerih so se prej uvajale novosti v

Rudolfu Zuljanu pošilja v Schladming prijatelj Štefan iz Kojškega v spomin fotografijo. Fanta nosita klobuk in obleko kot odrasli moški (fototeka GM).

⁷³ Uršula Komjanc je s 17 leti dobila naslednja oblačila: obleko v vrednosti 5 goldinarjev 48 krajcarjev, obleko iz kambrika v vrednosti 6 goldinarjev 10 krajcarjev, površnik iz kambrika v vrednosti 1 goldinar 6 krajcarjev, belo obleko iz šese (*sesse* – vrsta blaga; gl. Pirona: *Il nuovo*, str. 1014) v vrednosti 3 goldinarje, 2 temno modra lanena površnika v vrednosti 1 goldinar 48 krajcarjev, kombinežo iz šese, vredno 1 goldinar 10 krajcarjev, 2 srajci, vredni 3 goldinarje 20 krajcarjev, par zlatih uhanov, vrednih 6 goldinarjev 40 krajcarjev, in 4 pare čevljev po 1 goldinar 10 krajcarjev par, kar je znašalo 4

goldinarje 40 krajcarjev (ASG, Ventilazioni ereditarie, 86, inv. 393).

⁷⁴ Sarti, *Europe at home*, str. 200.

⁷⁵ Prav tam, str. 197.

⁷⁶ Iz popisov je razvidno, da so zlasti revni zakupniki imeli le en komplet oblačil oziroma tako raztrgano obleko, da je ni bilo vredno popisati, ker se ni dala predelati.

⁷⁷ Andrej Simčič iz Medane, ki je bil leta 1953 star 86 let, je etnologinji Marti Ložar povedal, da so kupovali izdelane spodnje hlače, ko je že bil fant, prej pa so pozimi nosili dvoje hlač, pa tudi dve suknji (SEM, Simčič 1953).

oblačilni kulturi.⁷⁸ Poročevalka Darinka Sirk se je spominjala pripovedovanja matere Dore Obljubek, da se je spodnje perilo uvajalo v času pred prvo svetovno vojno, masovno pa se je razširilo šele po njej. Ženske so se nošnje spodnjega perila sprva otepale, saj so se takratne spodnjice zapenjale z gumbi ali z vrvico, kar je bilo pri slačenju zelo nepraktično. Problem je rešil razporek, ki ga je imelo ne samo moško, temveč tudi žensko spodnje perilo.⁷⁹ Dokončno pa se je spodnje perilo uveljavilo šele v obdobju po drugi svetovni vojni. Ksenija Erzetič se spominja voje stare matere Amalije Fikfak - *Klančarjeve* iz Noznega, rojene leta 1902, ki še v sedemdesetih letih 20. stoletja, razen ob obisku zdravnika, ni nosila spodnjega perila.⁸⁰

Prav tako nikjer ne odkrijemo igrache, predmeta, ki zaznamuje moderno otroštvo ter je že pomemben del življenja otrok meščanskih in plemiških družin.⁸¹ To seveda ne pomeni, da se otroci niso igrali, temveč da so bili pri izbiri iger in igrač prepuščeni lastni iznajdljivosti in dostopnim materialom za njihovo snovanje.⁸²

Odnos do otrok skozi prizmo smrti

Ob pogosti smrti otrok nas ne začudijo majhni stroški njihovega pogreba. Že za pogreb odraslega so redko kupovali vosek oziroma sveče⁸³ ter nagrobni križ. Pogreb otroka je starše stal približno 3 goldinarje. Izjemen primer so pogrebni stroški Antona Viljema⁸⁴ iz družine grajskega oskrbnika Komjanca, ki so znašali 8 goldinarjev 50 krajcarjev. V luči analize pogrebnih stroškov odraslih postane jasna socialna distinkcija družine. Materin popis navaja 3 funte voska v vrednosti 3 goldinarjev, krsto v vrednosti 50 krajcarjev, cerkovniku in zvonarjem je plačala 50 krajcarjev, grobarju za kopanje groba in prenos trupla pa 30 krajcarjev. Na grobu je postavila križ, ki je bil vreden 3 goldinarje 40 krajcarjev.⁸⁵ Zadušnih maš za majhne otroke v duhu mnenja, da jih nedolžni otroci ne potrebujejo, ne zasledimo.⁸⁶

Zaradi prepričanja, da gredo umrli nekrščeni otroci v poseben del pekla – limbo, pa so jih kmalu po rojstvu krstili.⁸⁷ Nekrščenih otrok niso smeli pokopati v posvečeno zemljo, zato so, če je bilo mogoče, v ta namen uporabili poseben kraj med pokopališčem in cerkvijo, najpogosteje pa so grobove postavili na zunanji strani pokopališkega zidu.⁸⁸ V zgodovinopisju zasledimo omembe staršev, ki jih smrt otroka ni prizadela,⁸⁹ vendar bi lahko rekli, da so starši na izgubo otroka gledali na drugačen način.⁹⁰ Novorojeni še ni bil družini v nikakršno korist, s smrtjo pa je postal družini koristen, saj so menili, da je otrok sedaj angelček, ki bo s svojo molitvijo pripomogel k družinski sreči.⁹¹ Otrok je v *ekonomiji preživetja* postal pomemben kot del *ekonomije odrešenja*.⁹² Iz družinske kronike Dore Obljubek je glede občutja izgube otroka zgovoren odstavek, ki govori o njenih starih starših Katarini in Valentinu Vuğa, ki sta imela 12 otrok. Otroško dobo sta preživela le 2, ostalih 10 jih je še majhnih umrlo. Ko so vnuki deda spraševali, kako so se imenovali njegovi umrli otroci, *ni vedel za nobeno ime*, in če so ga vprašali, ali je bil žalosten, jim je odgovorjal: *Zakaj bi bil žalosten, Bog je dal, Bog je vzel*. Stara mati pa je odgovarjala *tako, kot so imele navado govoriti tudi druge matere in so bile o tem prepričane, ko jim je umrl nedolžen otrok: Srečna sem, ker imam toliko angelčkov v nebesih, ki prosijo Boga zame in za očeta*.⁹³

Za odnose med odraslimi in otroki v kmečki družbi starega režima je še nedavno veljala trditev,⁹⁴ da niso vsebovali nobene »emocionalne kvalitete« in da matere do svojih otrok niso gojile »nobenih čustev«. Pri tem ni bilo upoštevano dejstvo, da »čustvo« in »emocija« nista nikakršni nadčasovni, univerzalni stalnici, katerih prisotnost ali pomanjkanje bi se dalo kar tako ugotoviti, ampak sta bila družbeno in zgodovinsko spremenljiva,⁹⁵ in da so jih zaznavali in izražali drugače. Kazala sta se prek simbolov in ritualnih vedenjskih vzorcev in ne introspektivno prek empatije in govora. Kako naj si sicer razlagamo skrb, da je bil novorojenček, kljub temu da je bil za

⁷⁸ Alojzija Vendramin, ki je bila rojena leta 1886, se uvedbe spodnjega perila ni več spominjala. Izhajala pa je iz bogate kmečke družine (SEM, Vendramin 1953). Enako je povedala tudi starejša Marija Korsič, rojena 1871, ki je tudi izhajala iz premožne družine (SEM, Korsič 1953).

⁷⁹ Poročevalka Darinka Sirk, rojena 5. 2. 1928.

⁸⁰ Poročevalka Ksenija Fikfak, rojena 16. 8. 1972.

⁸¹ Perrot, *Figure e compiti*, str. 136.

⁸² To potrjujejo tudi izsledki etnoloških raziskav (Tomažič, *Igrache*, str. 72).

⁸³ Štan in ugled posameznika sta se pri pogrebu kazala tudi v številu in debelini sveč (Verginella, *Ekonomija odrešenja*, str. 192).

⁸⁴ Anton Viljem Komjanc je bil rojen 19. 11. 1832. Umrli je 25. 7. 1834, 3 mesece po očetovi smrti.

⁸⁵ ASG, Ventilazioni ereditarie, 86, inv. 393.

⁸⁶ Tudi poročevalci (Bruno Podversič, rojen 4. 2. 1926; Darinka Sirk, rojena 5. 2. 1928; Leopolda Vendramin, rojena 28. 8. 1913) se ne spominjajo, da bi se plačevale maše za umrle otroke.

⁸⁷ Heywood, *A history of childhood*, str. 51.

⁸⁸ Poročevalka Darinka Sirk, rojena 5. 2. 1928.

⁸⁹ Aries, *Otrok in družinsko življenje*, str. 58.

⁹⁰ Podobno opazi Destovnikova, saj pravi, da večina ljudi, s katerimi se je pogovarjala, ni ničesar vedela o otrocih, ki so v njihovih družinah umrli takoj ali kmalu po rojstvu, kar pomeni, da starši in stari starši o njih svojim potomcem niso pripovedovali. V spominu so ostali tisti otroci, ki so umrli stari vsaj štiri ali pet let (Destovnik, *Moč šibkih*, str. 164).

⁹¹ Poročevalka Darinka Sirk, rojena 5. 2. 1928.

⁹² Za frazo sem namenoma uporabila naslov izdanega dela (Verginella, *Ekonomija odrešenja*), ki je po mojem mnenju najbolj eksakten opis takratne družbe in njene mentalitete.

⁹³ DA Obljubek, *Kronika*, str. 8.

⁹⁴ Aries, *Otrok in družinsko življenje*; Shorter, *Famiglia e civiltà*; Puhar, *Privatno besedilo življenja*.

⁹⁵ Seider, *Socialna zgodovina družine*, str. 38.

današnje razmere slabo hranjen in negovan, takoj po rojstvu krščen.⁹⁶

Odnos do otrok je bil velikokrat zavrit tudi v magijo. Tako lahko razložimo risanje zaščitnih znakov (gosje tace) na njihove zibke ter kopice v vraže zavutih prepovedi,⁹⁷ ki kažejo na skrb za otroke, vključeno v meje tedanjega razumevanja sveta in njegovih mehanizmov.

Za zdravljenje njihovih bolezni je bila v ljudski medicini, kot za druge evropske dežele, na voljo kopica zeliščnih zdravil,⁹⁸ načinov ravnanja kosti, magičnih urokov⁹⁹ in zaščitnikov¹⁰⁰ svetnikov¹⁰¹ ter raznih molitev.¹⁰² Rutar je za prebivalce na Goriškem konec 19. stoletja pripomnil, da so *dobrosrčni* in da je posledica tega *strastna ljubezen staršev do svojih otrok, ali bi lahko rekli, vseh odraslih do nežne mladine sploh*.¹⁰³ Dora Sirk, rojena leta 1903, je v Kroniki svoje in moževe družine podrobno opisala vse njene žive in mrtve člane dve do tri generacije nazaj. Vse to ji je bilo znano iz pripovedovanja starejših družinskih članov. Še posebej je izpostavila, da je imel njen stari oče ob pripovedovanju, kako je utonila¹⁰⁴ njegova mlajša sestra, vedno solzne oči.¹⁰⁵

Ivan Terkuč in njegov sin iz Gornjega Cerovega okoli leta 1905. Družina je bila posestniška in je imela tudi več zakupnikov (fototeka GM).

Zaključek

Gradivo zapuščinskih razprav omogoča bogat vpogled v materialno kulturo kmečkega prebivalstva, med drugim tudi otrok. S svojimi podatki o umrlem, njegovih otrocih, zakoncu in drugih sorodnikih je bogat vir za preučevanje socialnega in družbenega konteksta. Inventarni popisi premoženja umrlega nas seznanijo z bivanjsko in materialno kulturo družine, medtem ko nas skrbniški obračuni za vzdrževanje mladoletnih seznanijo s številom oblek, ki so jih namenili otrokom. Zajamejo le premožnejši sloj prebivalstva Goriških brd, kjer so letni dohodki dediščine presegali stroške vzdrževanja mladoletnih otrok. Tako lahko trdimo, da je revnejši del v obleko in prehrano otrok investiral bistveno manj, kot bi lahko sklepali ob analizi ohranjenih in skrbniškemu uradu predloženih popisov. V 19. stoletju je kmečko prebivalstvo Brd v boju za preživetje racionalno vlagalo v nakup predmetov, še zlasti obleke, kar je razvidno tudi iz količine otroš-

⁹⁶ Prav tam.

⁹⁷ *Dojenčka se v mraku ne sme nositi iz hiše nepokritega, da ga ne bi oštrela večje ali vedmance; če uporabljáš plenice, ki so se zunaj sušile v mraku, bo otrok dobil drisko; preden se dotakneš dojenčka, moraš mrzle roke ogreti pri ognju, da odvzame vso slabo energijo, ki bi ob dotiku škodovala otroku* (Sirk, *Ivanov venec*, str. 112).

⁹⁸ Če je otroka napenjalo, so pripravili mešanico iz *poklce*, kamilice in *medrjalce*, s katero so otroku masirali trebuh. Gliste so odpravljali z brinjevim oljem. Iz srboritke – *špicakula* – so pripravljali čaj za ledvice, želodec in urejanje pritiska (GM, Nikolavčič 1958).

⁹⁹ Da otroku ne bi prišla ponoči pit kri večča, so na vrata narisali sračjo nogo in zabili nož. Otroka niso smeli nesti čez križpotje, da ga ni vzel mrak (GM, Mavrič 1958). Rdeča barva naj bi varovala pred boleznimi, kot so ošpice, škrlatinka in krvavitev (Pellis, *L'infanzia*, str. 58).

¹⁰⁰ Kačji pik so zdravili z blagoslovljenim vinom (GM, Tomazič 1958). Ob očesnih boleznih so se priporočali sv. Luciji (GM, Korsič 1958). Ob prazniku sv. Blaža so prinašali otroke k blagoslovu, saj je bil zavetnik za boleznj grla (Pellis, *L'infanzia*, str. 58).

¹⁰¹ Heywood, *A history of childhood*, str. 152.

¹⁰² ... *Drugi pravijo, da je treba sedem dnij po rojstvu po končanem sedmem tednu in dopolnjenem sedmem letu posebne molitve opraviti ... Mori se pripisuje skrajna hudobnost, ona izsesa novorojenecem vso kri, tako da umrjejo, pa tudi odrasle ljudi hodijo ponoči nadlegovat in jih tlačiti* (Rutar, *Poknežena grofija*, str. 112–113).

¹⁰³ Rutar, *Poknežena grofija*, str. 108.

¹⁰⁴ Kronistka zapiše, da ji ni znano ime mlajše sestre starega očeta, ve pa, da je utonila, ko je s težkim jerbosom sadja, ki ga je nesla na trg v Videm, prečkala naraslo reko Idrijo (DA Obljubek, Kronika, str. 1).

¹⁰⁵ DA Obljubek, Kronika, str. 2.

kih oblačil in vrste prehrane. Otroci so kot potencialna delovna sila na kmečkem obratu predstavljali investicijo v prihodnost, zato so bili v okviru družine deležni bolj moralne in socialne stvarnosti ter vzgoje za vrednoto delovne storilnosti, ki jim je v prihodnosti omogočala preživetje.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

ASG – Archivio di stato Gorizia.

Catasto teresiano.

ASG, Catasti sec. XIX-XX, Elaborati.

ASG, Giudizio distrettuale del circondario di Gorizia - Anteatti del Giudizio distrettuale di Quisca (tranne le localita di Visnovico, Vipulzano, Cosana, Vedrignano) ceduti nel 1846 al Giudizio Distrettuale del Circondario, Ventilationi ereditarie.

ASG, Giudizio distrettuale del circondario di Gorizia, Anteatti del Giudizio distrettuale di Quisca (tranne le localita di Visnovico, Vipulzano, Cosana, Vedrignano) Ceduti nel 1846 al Giudizio Distrettuale del Circondario, Contratti degli'instromenti ut amichevoli convenzioni dell'anno 1819.

DA – Družinski arhiv Obljubek, Drnovk 11.

DA Obljubek, Kronika.

GM – Goriški muzej

Kartoteka Goriškega muzeja, terenski zapiski K. Plestenjaka, 1958 (poročevalci: Berto Nikolavčič (roj. 1894), Franc Tomažič (roj. 1875), Bernard Korsič (roj. 1898), Amalija Mavrič (roj. 1900).

SEM – Slovenski etnografski muzej

Terenski zapiski Orlovih ekip 1953 – neprepisani zvezki (poročevalci: Jožefa Lipicer (roj. 1873), Alojzija Vendramin (roj. 1886), Marija Korsič (roj. 1871), Andrej Simčič (roj. 1867).

ŽU – Župnijski urad

ŽU Kojško, Pridige 5. 5. 1901–1. 5. 1904.

ČASOPISNI VIRI

Primorec, 1894

Soča, 1889, 1908

USTNI VIRI

Ksenija Erzetič (1972), Gradno 1.

Bruno Podveršič (1926), Gradno 2.

Zorka Podveršič (1926), Gradno 2.

Darinka Sirk (1928), Goriška cesta 13, Dobrovo.

Leopolda Vendramin (1913), Vedrijan 8.

LITERATURA

Apple Sweetser, Dorian: L'influenza dell'industrializzazione sull' solidarietà intergenerazionale. *Famiglia e mutamento sociale*. Bologna : Il mulino, 1977, str. 116–140.

Aries, Philippe: *Otrok in družinsko življenje v starem režimu*. Ljubljana : Studia Humanitatis, 1991.

Aries, Philippe; Duby Georges (ur.): *La vita privata. L'Ottocento*. Roma; Bari : Laterza, 2001.

Barbagli, Marzio: *Sotto lo stesso tetto. Mutamenti della famiglia in Italia dal XV al XX secolo*. Bologna : Il mulino, 1984.

Barbagli, Marzio; Kertzer, David I. (ur.): *Storia della famiglia in Europa. Il lungo Ottocento*. Roma : Editori GLF editori Laterza, 2005.

Becchi, Egle: *I bambini nella storia*. Roma [etc] : Laterza, 1994.

Casey, James: *La famiglia nella storia*. Roma : GLF editori Laterza, 1999.

Cunningham, Hugh: *Children & childhood in western society since 1500*. London; New York : Longman, 1996.

Destovnik, Irena: *Moč srbkih: ženske v času kmečkega gospodarjenja*. Celovec : Drava, 2011.

Flandrin, Jean Louis: *Družina: sorodstvo, družina in spolnost v Franciji od 16. do 18. stoletja*. Ljubljana : Delavska enotnost, 1986.

Gomiršek, Tanja: Delo in položaj žensk v Goriških brdih 19. stoletja. *Goriški letnik*, št. 33–34, zv. 1, 2010, str. 335–369.

Guttormsson, Loftur: I rapporti fra genitori e figli. *Storia della famiglia in Europa. Il lungo Ottocento*. Roma : Editori GLF editori Laterza, 2005, str. 355–395.

Heywood, Colin: *A history of childhood*. Cambridge, UK: Polity; Malden, MA : Blackwell, 2001.

Hudales, Jože: *Od zibeli do groba*. Velenje : Kulturni center Ivana Napotnika; Ljubljana: Društvo za preučevanje zgodovine, literature in antropologije, 1997.

Keršič, Irena: Kolon in gospodar – dva načina življenja in dve stanovanjski kulturi. *Etnolog*, št. LIII, 1992, 95–136.

Kertzer, David: Economia e organizzazione della famiglia. *Storia della famiglia in Europa. Il lungo Ottocento*. Roma : Editori GLF editori Laterza, 2005, str. 48–129.

- Makarovič, Marija: Oblačilna kultura agrarnega prebivalstva v 19. stoletju. *Slovenski etnograf*, št. 33–34, 1991, str. 247–300.
- Makarovič, Marija: *Oblačilna kultura kmečkega prebivalstva v Zgornji Vipavski dolini in na Gori*. Ajdovščina : Zavod za kulturo, izobraževanje in šport; Vipava [i. e.] Nova Gorica : Branko, 2000.
- Makarovič, Marija: Zdravstvena kultura agrarnega prebivalstva v 19. stoletju. *Slovenski etnograf*, št. 33–34, 1991, str. 481–528.
- Medick, Hans; Sabeen David Warren (ur.): *Interest & emotion: essays on the study of family and kinship*. Cambridge : Cambridge University Press, 1988.
- Mihelič, Darja: O otroštvu v srednjem veku (Trst, Koper, Izola, Piran). *Etnolog*, št. 17, 2007, str. 17–30.
- Mitterauer, Michael; Seider Reinhard: *Vom Patriarchat zur Partnerschaft zum Strukturwandel der Familie*. München : Beck, 1991.
- ODZ – Občni deržavljanski zakonik za vse nemške dedne dežele avstrijskega cesarstva 1811–1853. 1. del. Dunaj : C. k. dvorna in deržavna tiskarnica.
- Panjek, Giovanni: *La vite e il vino nell'economia friulana*. Torino : Grappicheli Editore, 1992.
- Pellis Aversa, Olivia: *L'infanzia, scuola, lavoro nei ceti popolari*. »Borc San Roc« n. 6, 1994.
- Perrot, Michele: Figure e compiti. *La vita privata. L'Ottocento*. Roma; Bari : Laterza, 2001, str. 99–148.
- Pirana, G. A.; Carletti, E.; Corgnali, G. B. 1988: *Il nuovo Pirona*. Vocabolario friulano. Udine: Società filologica friulana.
- Puhar, Alenka: *Prvotno besedilo življenja*. Ljubljana : Studia Humanitatis, 2004.
- Rösener, Werner: *Kmetje v evropski zgodovini*. Ljubljana : *cf, 2007.
- Rutar, Simon: *Poknežena grofija Goriška in Gradišćanska*. Nova Gorica : Branko; Ljubljana: Jutro, 1997.
- Sarti, Raffaella: *Europe at home: family and material culture: 1500–1800*. New Haven; London : Yale University Press, 2002.
- Segalen, Martine: Le condizioni materiali della vita familiare. *Storia della famiglia in Europa. Il lungo Ottocento*. Roma : Editori GLF editori Laterza, 2005, str. 43–87.
- Seider, Reinhard: *Socialna zgodovina družine*. Ljubljana : Studia Humanitatis, 1998.
- Shorter, Edward: *Famiglia e civiltà*. Milano : Rizzoli editore, 1978.
- Sirk, Darinka: *Ivánov venec*. Dobrovo : samoza-ložba, 2009.
- Sosič, Barbara: Terenska ekipa etnografskega muzeja v Goriških brdih. *Etnolog* LIII 2/2, 1992, str. 345–376.
- Šarf, Fanči: Porod in nega dojenčka v luči socialno higienskih razmer. *Traditiones*, št. 5–6, 1979, str. 345–352.
- Štuhec, Marko: *Besede, ravnanja in stvari: plemstvo na Kranjskem v prvi polovici 18. stoletja*. Ljubljana : Slovenska matica, 2009.
- Tomazič, Tanja: *Igrače. Zbirka Slovenskega etnografskega muzeja*. Ljubljana : SEM, 1999.
- Verginella, Marta: *Družina v Dolini pri Trstu*. Ljubljana : Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 1990.
- Verginella, Marta: *Ekonomija odrešenja in preživetja*. Koper : Zgodovinsko društvo za južno Primorsko : Znanstveno raziskovalno središče Republike Slovenije, 1996.
- Zbirka avstrijskih zakonov v slovenskem jeziku*. IV. zvezek. Predpisi o nespornih pravnih stvareh. Ljubljana : Društvo pravnik, 1910.
- Žagar, Janja: *Vrata kroga: o rojstvu in zgodnjem otroštvu na Slovenskem*. Ljubljana : Slovenski etnografski muzej, 1997.

S U M M A R Y

Material conditions of children in the Goriška Brda in the 19th century

The Goriška Brda (It.: Collio Goriziano), which local studies compare to the Mediterranean Tuscany, have a very favourable climate for agriculture. In the 19th century wine industry, to which all accessible agricultural land was to be dedicated, grew at the expense of other crops intended for human consumption. Small and predominantly rented farms failed to reach the threshold of self-sustenance and purchased basic food supplies with the income obtained by selling fruit. In light of the economic context described above, the article presents the material conditions in which children in the Goriška Brda lived in the 19th century. The analysis is based on the materials of probate proceedings that contain data on minors, cost of child maintenance, applications for and granting of the privilege of age, conclusions of the custody office appointing their custodians, reports on the state of inheritance, child education and upbringing, cost accounts for the maintenance of children, heirs, inheritance practices, and the dowry system.

The peasantry in the old regime purchased material commodities rationally, as is also evident from the material conditions of children. Clothing was still considered a permanent commodity in those days and in the economic struggle for survival children received only the most basic of necessities.

Members of the largest and also the poorest part of the population only bought a few pieces of cloth and swaddling bands for a baby. Nightie, a well-known item of baby clothing, was very functional from the hygienic point of view for the not yet toilet trained infants. The design, material and number of clothes and shoes worn by children of wealthy families were indicative of their social status. Clothes were often made from pieces of clothing of deceased parents or from outgrown

items of older siblings. No less characteristic was frugal handling of finer garments and footwear. Just as adults, children followed a predominantly vegetarian diet, with only scarce consumption of meat and milk. Care for children was manifested in other ways than today. It was shrouded in the mechanisms of magic spells, superstitions and prohibitions associated with the profane, as well as compulsory baptism which admitted dead babies to heaven and dealt with the notion of life after death.